

Utgivare: *Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet*

Text © Upphovsrätt för enskilda kapitel innehas av respektive kapitelförfattare



Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND, Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas utan att tillstånd behövs, men bara i icke-kommersiella sammanhang. Verket får inte bearbetas och den som sprider verket måste ange dess upphovsperson.

Om inget annat anges, omfattas inte bilder och foton av denna licens. Användning av dessa kräver tillstånd från respektive upphovsrättsinnehavare.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.348.c799>

*Att skriva idéhistoria*

ISBN: 978-91-8104-800-1 (tryck)

ISBN: 978-91-8104-801-8 (e-bok)

Ugglan 21

Lund Studies in the History of Ideas and Sciences

ISSN 1102-4313 (tryck)

ISSN 2004-867X (e-bok)

Vid citering: Bruno Hamnell, "Att skriva problemorienterad, kritisk och argumenterande idéhistoria", i *Att skriva idéhistoria* (Lund: Lunds universitet, 2026), <https://doi.org/10.37852/oblu.348.c799>

Information om *Ugglan: Lund Studies in the History of Ideas and Sciences* finns här: <https://www.ht.lu.se/serie/41/>

## Att skriva problemorienterad, kritisk och argumenterande idéhistoria

*Bruno Hamnell*

”Du tror att det finns en fråga som du behöver få svar på, men du vet inte frågan. Vad säger det dig, Sebastian?”

”Om?”

”Om frågan.”

”Du frågar om frågan?”

”Du frågar mig om jag frågar om frågan? Svaret är ja.”

”Jag hänger nog inte riktigt med, sir.”

”Så här, Sebastian: Om man har en fråga, men inte vet vad frågan är – har man då en fråga?”

”Kanske? Man frågar ju vad frågan är, vilket i sig är en fråga.”

”Naturligtvis. Men är det en viktig fråga?”

”Ursäkta?”

”Enkelt uttryckt, Isaksson: En fråga som inte kan formuleras kan rimligen inte kallas en fråga, eftersom den strikt taget inte finns. Det är vad jag försöker få dig att förstå. Men du kanske inte är så filosofiskt lagd.”

”Jag tror nog inte det, nej.”<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Amanda Svensson, *Ett system så magnifikt att det bländar* (Stockholm: Norstedts, 2020), 585.

Den ungersk-brittiske kemisten Michael Polanyi, som var mer filosofiskt lagd än romankarakteren Sebastian Isaksson i exemplet ovan, är känd för tesen att forskning ofta utgår från oartikulerade – ”tysta” – frågor eller problem.<sup>2</sup> Den uppsatsskribent som tar sig an ett ämne utan att riktigt veta vad som ska redas ut och varför, är alltså i gott sällskap. Ofta utgår även erfarna forskare från en känsla av otillfredsställelse, irritation eller nyfikenhet. Något framstår som förbryllande, motsägelsefullt, felaktigt, otillräckligt, eller orättvist bortglömt. Man har en aning om att det finns något som måste undersökas och bringas reda i utan att riktigt kunna sätta fingret på vad och varför. Att precisera det utgör en central del av undersökningen. Ett välformulerat problem är, som det brukar sägas, ett till hälften löst problem.

Just för att man initialt ofta inte vet exakt vilket problem ens undersökning tar sig an innehåller forskningsprocessen element av risk och osäkerhet. Under arbetet stöter man i regel på saker som gör att syfte och frågeställningar måste revideras. I vissa fall kommer man behöva göra sitt bästa för att rädda en undersökning som inte visade sig bli så bra som man hoppats, i andra fall kommer den att bli bättre än man kunnat förutse. Grundläggande kunskap om hur man utformar frågeställningar, problem- och syftesformulering, samt motiverar sin studies existens, ökar dock chansen att den blir lyckad.

I den här texten ska jag först ge ett par allmänna råd om formulering av syfte och frågeställningar. Därefter redogör jag för tre aspekter av idéhistorisk forskning jag kallar problemorienterat, kritiskt och argumenterande. Jag menar att all forskning bör vara problemorienterad, men kommer framhålla att det finns många sätt den kan vara det på. Därtill menar jag att det problemorienterade förhållningssättet ofta överlappar med ett kritiskt och argumenterat förhållningssätt. Det finns inte alltid skäl att skilja dem åt och det är inget man behöver oroa sig för. Man behöver inte heller benämna sin studie med något av begreppen, men kan ändå hämta inspiration från dem. Förutom att tydliggöra *vad* en studie ska åstadkomma och *varför* den ska genomföras, är min förhoppning att de tre förhållningssätten ska inspirera till att skriva en mer aktivt uttolkande och reflekterande idéhistoria,

---

<sup>2</sup> Michael Polanyi, *Den tysta dimensionen* (Göteborg: Daidalos, 2013).

i kontrast till övervägande deskriptiva och sammanfattande empiriska genomgångar.

## Att formulera syfte och frågeställningar

Relationen mellan en studies ämne, syfte, frågeställningar och forskningsproblem är flytande. Till skillnad från ämnesformuleringen som kan vara väldigt bred – exempelvis ”John Stuart Mills politiska tänkande” eller ”liberalismens idéhistoria” – så preciserar syftesformuleringen vad uppsatsförfattaren faktiskt ämnar undersöka. Syftet kan vara formulerat som en fråga, som ett påstående – på engelska kallas det ofta *research statement* – eller mer beskrivande, som i det här exemplet: ”Studien syftar till att fördjupa förståelsen av relationen mellan liberalism och demokrati i J. S. Mills politiska tänkande.” Jämför med den liknande formuleringen: ”Studien syftar till att undersöka relationen mellan liberalism och demokrati i J. S. Mills politiska tänkande.” Den senare formuleringen är sämre eftersom syftet med en akademisk uppsats inte bör vara att analysera för sakens egen skull, utan för att bidra med ny kunskap, vilket betonas i den första formuleringen. Det här kan tyckas petigt och jag skulle själv godta även den senare formuleringen i en studentuppsats, så länge det någonstans i uppsatsen framgår vad dess kunskapsbidrag faktiskt är.

Båda formuleringarna ovan ringar dock in studiens fokus och pekar mot ett avgränsat källmaterial, nämligen de texter av Mill som behandlar relationen mellan liberalism och demokrati (även om han talar om dem i andra termer). För att ytterligare konkretisera vad som ska göras i uppsatsen brukar man formulera ett par – det finns sällan skäl att ha fler än 2–4 – frågeställningar. Dessa ska vara öppna. Det vill säga, man ska inte ställa frågor som kan besvaras ”ja” eller ”nej” och man ska inte ställa antingen/eller-frågor, som ”Var Mill liberal eller demokrat?”<sup>3</sup> Följande frågor fungerar bättre:

---

<sup>3</sup> För en intressant och underhållande genomgång av dåliga frågeställningar hos professionella historiker, se David Hackett Fischer, ”Chapter 1: Fallacies of Question-Framing”, *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought* (New York: Harper & Row, 1970).

- Trots att Mill anser att liberalism och majoritetsstyre står i konflikt med varandra förespråkar han både och. Hur menar han att de kan förenas?<sup>4</sup>
- Vad för problematik i hans samtid är det Mill avser adressera i sitt försök att förena och balansera mellan liberalism och demokrati?<sup>5</sup>

Den förra frågan pekar inåt mot Mills egna texter, medan den senare pekar utåt. Det öppnar för en studie som kombinerar närläsning med kontextualisering, vilket är vanligt i idéhistoriska undersökningar.

Viktigt att notera är att frågeställningar inte behöver vara utformade som direkta frågor. På engelska talar man om *research questions, aims* och *objectives*. Inspirerad av det kan man tala om ”mål” i stället för ”frågeställningar”, eller helt enkelt formulera ”frågor” utan efterföljande frågetecken. Oavsett vilket tillvägagångssätt man väljer handlar det om att bryta ner syftesformuleringen i mindre, mer konkreta och hanterbara enheter.

En studies frågeställningar (eller mål) måste vara *undersökningsbara*, alltså gå att besvara utifrån ett tillgängligt källmaterial. Därtill måste studien vara *genomförbar* inom de givna ramarna för arbetstid och textens omfång. Att ha som syfte att undersöka Mills inflytande på samhället fungerar inte, då det både är för stort och för vagt (vilket samhälle?). Dessutom är det oklart vilket källmaterial som skulle studeras.

Annat man bör ta i beaktande är att undersökningen måste vara *forskningsetiskt acceptabel*.<sup>6</sup> Därtill bör syfte och frågeställningar vara

---

4 Den här frågan följer ett vanligt rekommenderat upplägg: ”Varför X trots att Y?” För idéhistoriker är även formeln ”Hur såg X på Y under Z?” vanlig, där Z avser en historisk period eller epok (”Hur såg liberaler på demokrati under 1800-talet?”). Det sistnämnda exemplet är dock snarare en syftesformulering som behöver brytas ner i mer konkreta frågeställningar.

5 Även detta är en klassisk idéhistorisk fråga. Ett alternativt sätt att ställa den är att fråga vad en upphovsperson avsåg göra med ett visst verk. Detta tillvägagångssätt diskuteras i en text som alla studenter i idéhistoria förr eller senare stöter på, Quentin Skinner, ”Meaning and Understanding in the History of Ideas”, *History and Theory* 8, nr 1 (1969): 3–53, <https://doi.org/10.2307/2504188>.

6 Studenter på grundnivå behöver i regel inte bekymra sig om detta, men på högre nivå kan problematiken aktualiseras. Sedan ett par år tillbaka är det forskningsetiska regelverket omdebatterat och under revision varför det är klokt att kontrollera med kursansvarig eller

formulerade så att de övertygar läsaren att studien är *intressant, relevant* och *originell* i förhållande till tidigare forskning. I och med detta har vi glidit över från frågan om *vad* studien ämnar undersöka till *varför* den ska genomföras.

Man kan svara på varför-frågan utifrån två sorters skäl: *inomvetenskapliga* och *utomvetenskapliga*. De förra avser hur studien bidrar till forskningsläget, alltså vilken ny vetenskaplig kunskap den genererar, vilket jag behandlar mer utförligt i följande kapitel av den här boken. Utomvetenskapliga skäl avser studiens relevans utanför akademien, hur den knyter an till samhällsproblem. Att motivera en idéhistorisk studie utifrån inomvetenskapliga skäl är obligatoriskt, medan det är frivilligt huruvida man även gör det med hänvisning till samhällsrelevans.<sup>7</sup>

I studentuppsatser i idéhistoria faller varför-frågan ofta bort, något jag tror beror på att studenter ofta uppmanas att diskutera undersökningen enbart i termer av syfte och frågeställningar, som fokuserar på undersökningens *vad*, i stället för i termer av problem, som sätter fokus på *varför*. Nedan ska jag därför först diskutera vad ett problemorienterat arbetssätt kan innebära inom idéhistorisk forskning. Därefter ska jag introducera ytterligare två förhållningssätt som överlappar med det problemorienterade, nämligen det kritiska och det argumenterande.

## Varianter av forskningsproblem

”Vad är det viktigaste problemet inom ditt fält?” brukade matematikern Richard Hamming fråga sina kollegor, följt av frågan om vad de själva arbetade med. När det visade sig att de inte arbetade med det viktigaste

---

handledare vad som gäller för att få den för tillfället korrekta informationen.

<sup>7</sup> Inom många vetenskaper är det självklart att en studie ska ha både inom- och utomvetenskaplig relevans. Det har även kommit att bli allt vanligare även inom humaniora på grund av hur systemet för forskningsfinansiering har utvecklats. Kravet på att vara ”nyttig” (vad nu det betyder) har ökat. Det finns många skäl till att vara kritisk mot den utvecklingen, exempelvis att den tvingar alla forskare att springa på ”samma bollar” vilket är dåligt för forskningens bredd. Forskning som utgår från den omedelbara samtiden riskerar dessutom att snabbt bli daterad. Samtidigt står ingen forskning utanför och är opåverkad av sin egen samtid och att forskning ska nå ut utanför den akademiska världen bör rimligtvis anses vara ett eftersträvansvärt ideal.

problemet frågade han såklart: Varför inte?<sup>8</sup> ”The Hamming question” är tänkvärd även om den inte enkelt kan appliceras på humaniora och de historiska vetenskaperna eftersom vi sällan ägnar oss åt problemlösning på samma sätt som exempelvis matematiker eller fysiker. Faktum är att idéhistoriker lika väl kan vara *problemupplösare* eller *problemskapare*. I det förra fallet kan det handla om att visa hur något som länge ansetts kräva en lösning – exempelvis kropp-själ-problemet – en gång kom att uppfattas som just ett problem, men att det inte längre bör anses vara det. Problemet är alltså inte löst, utan upplöst.<sup>9</sup> I det senare fallet ägnar sig idéhistorikern åt att visa att fenomen vi tenderar att uppfatta som naturliga eller absoluta och därmed oproblematiska, som kropp, kön, sanning, eller objektivitet, i själva verket behöver *problematiseras*.<sup>10</sup> Den typen av historieskrivning sammanfaller ofta med det tillvägagångssätt jag nedan kallar kritiskt. Ytterligare ett sätt att se på problem inom idéhistoria – och humaniora mer generellt – är att vi ägnar oss åt att reflektera över olika typer av *problematiker* som är ofrånkomliga delar av det mänskliga livet, exempelvis metafysiska och existentiella frågor, trots att vi inte tror att det går att nå några definitiva svar eller slutsatser om hur vi ska förhålla oss till dem.<sup>11</sup> Poängen jag vill göra är att *problem* kan spela en mängd roller och innebära olika saker i en idéhistorisk undersökning.

I en välkänd forskningshandbok föreslår Kate Turabian följande formel för forskningsproblem: ”Jag undersöker X för att ta reda på Y så att vi bättre förstår Z.”<sup>12</sup> Z avser alltså studiens signifikans, motivet till varför kunskapen

<sup>8</sup> För en diskussion om Hamming, se David Larsson Heidenblad, ”Kanske är det dags att testa en dubbelvolt?”, Curie, 13 juni, 2022, <https://www.tidningencurie.se/kronikor/kanske-ar-det-dags-att-testa-en-dubbelvolt/>.

<sup>9</sup> Filosofen Richard Rorty arbetade, inspirerad av Ludwig Wittgenstein, på det här sättet. Se *Philosophy and the Mirror of Nature*, 30th anniversary ed. (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2009).

<sup>10</sup> Ett bra exempel på en sådan studie är Lorraine Daston och Peter Gailson, *Objectivity* (New York: Zone Books, 2007).

<sup>11</sup> Immanuel Kant var särskilt viktig vad gäller att lyfta fram dessa aspekter i kontrast till tidigare naturvetenskapliga och matematiska förståelser av problem. Om detta och för en historik över synen på problem inom filosofin, se Giuseppe Bianco, ”The Misadventures of the ’Problem’ in ’Philosophy’”, *Angelaki* 23, nr 2 (2018): 8–30.

<sup>12</sup> Kate Turabian, *A Manual for Writers of Research Papers, Theses, and Dissertations: Chicago Style for Students and Researchers*, 9:e uppl. (Chicago: The University of Chicago

behövs. Turabian menar att just signifikansen är vad som skiljer ett forskningsproblem från en syftesformulering eller frågeställning, även om syftesformuleringen förstås kan vara ”inbakad” i problemformuleringen. I det fallet behövs ingen separat syftesformulering. I Turabians exempel är målet med studien förståelse, vilket betyder att det är ett *konceptuellt* problem som åsyftas till skillnad mot ett *praktiskt*.<sup>13</sup> Det är den typ av problem en idéhistoriker ägnar sig åt. Det betyder dock inte att vi inte kan motivera våra studier genom att knyta an till samhällsrelaterade problem. Genom att applicera Turabians formel på exemplet ovan skulle vi kunna landa i denna formulering: ”Jag undersöker J. S. Mills politiska filosofi för att ta reda på hur liberalism och demokrati samspelar i hans tänkande. Detta för att vi bättre ska förstå spänningarna dem emellan, vilka ofta överslätas i samtidens tal om ’liberal demokrati.’” Även om studien är idéhistorisk kopplar jag den till en samtida problematik för att indikera att den även har potential att bidra till bättre förståelse av ett utomvetenskapligt samhällsproblem.

Ett annat vanligt sätt att motivera en studie är att peka på *generaliserbarheten* av det man undersöker, alltså att den lilla studie man gör är exempel på något större och mer allmänt fenomen som den bidrar till förståelse av. Ett av många bra exempel från svensk idéhistoria är Ronny Ambjörnssons *Den skötsamme arbetaren*. Ambjörnsson studerar sågverkssamhället Holmsund i början av 1900-talet och menar att det folkrörelseideal av skötsamhet han finner där var utbrett över hela Sverige.<sup>14</sup> Därigenom gör han anspråk på att säga något övergripande om arbetarklassens mentalitet under tidsperioden han studerar. Hans studie blir därmed intressant inte bara för personer med

---

Press, 2018), 6–8, 17.

<sup>13</sup> Konceptuella problem har en parallell i det som brukar kallas grundforskning, medan praktiska problem har en parallell i tillämpad forskning, som strävar efter att åstadkomma en faktisk förändring i världen. Ett exempel på ett praktiskt problem är utvecklandet av vaccin mot Covid-19, vilket inte hade varit möjligt om inte mängder av grundforskning funnits. Ett vanligt försvar för grundforskning (eller forskning om konceptuella problem) är just att man inte vet om och i så fall vilken praktisk (tillämpad) nytta den kan ha i framtiden. Man skulle även kunna argumentera att kunskap har ett egenvärde, oavsett om den kan tillämpas eller ej.

<sup>14</sup> Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (Stockholm: Carlsson, 1988).

specialintresse för Holmsund, utan för alla som vill lära sig något nytt om 1900-talets politiska tänkande i Sverige. Bokens samhällsrelevans skrivs inte explicit ut, men alla som läser den får nog intrycket att den ger en viktig och tänkvärd reflektionsbakgrund att förstå det senare 1900-talets politiska utveckling mot. Vilka slutsatser man ska dra av detta lämnar Ambjörnsson till läsaren, vilket tenderar vara fallet i historiska studier.

Andra förordar att kopplingarna mellan det förflutna och samtiden framhävs och görs explicit. ”The segregation which kills the vitality of history”, skrev filosofen John Dewey,

is divorced from present modes and concerns of social life. The past just as past is no longer our affair. If it were wholly gone and done with, there would be only one reasonable attitude toward it. Let the dead bury their dead. But knowledge of the past is key to understanding the present. History deals with the past, but this past is the history of the present.<sup>15</sup>

Dewey anser alltså att det inte räcker att motivera en undersökning utifrån inomvetenskapliga akademiska skäl, utan kräver att historikern på något sätt bidrar med värdefull kunskap till sitt samtida samhälle. Problem som saknar social relevans avfärdar han som ”artificiella” och menar att dessa inte bör lösas, utan upplösas. Det är inte helt tydligt vad Dewey har i åtanke men han menar att filosofihistoria kan frigöra oss från filosofins ”börda” av ”steril” metafysik och epistemologi som saknar relevans för människors vardag och praktiska liv.<sup>16</sup> I kontrast till Deweys betoning av utomvetenskapliga drivkrafter, som långt ifrån alla skriver under på, bör det upprepas att problemformuleringen också helt kan utgå från ett inomvetenskapligt behov. Alltså att man identifierar vad problemet är i tidigare forskning: Har alla studier använt liknande metoder eller teoretiska ramverk? Har alla undersökt samma material? Har de ignorerat potentiellt

---

<sup>15</sup> John Dewey *Democracy and Education* (1916), i *The Middle Works, Vol. 9* (Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1980), 221–222.

<sup>16</sup> John Dewey, *Reconstruction in Philosophy* (1920), i *The Middle Works, Vol. 12* (Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1982), 152. Dewey kan därför sägas slå ett slag för det Frits Gävertsson i sitt kapitel om filosofihistoria kallar ”filosofisk filosofihistoria”.

relevanta kontexter, personer eller grupper? Eller finns kanske oenigheter i forskningsläget som behöver redas ut?<sup>17</sup>

För att sammanfatta betonar alltså problemet studiens *varför*, vilket inte helt går att separera från studiens *vad* (syfte och frågeställningar) och *hur* (metod), eller det perspektiv (teori) man anlägger. Även om dessa aspekter sammanfaller är det klokt att tydliggöra för sig själv och läsaren i vilken bemärkelse den egna studien ägnar sig åt just problem: Är det något som ska lösas eller upplösas, eller handlar det om att visa att ett fenomen är i behov av problematisering? Rör det sig om inomvetenskapliga och/eller utomvetenskapliga problem? Ofta finns någon slags konflikt i bakgrunden av ett problem, om så är fallet bör den göras explicit. Oavsett vilken aspekt man tar fasta på är det viktigt att skriva problemdrivet och att ha en bra problemformulering. Det håller samman studien och ger den riktning. Problemformuleringar kan som sagt rymmas inom studiens övergripande frågeställning eller syftesformulering men behöver inte göra det. Ofta kan man formulera problemet utan att skriva ”problemet är” – precis som att syftet kan framgå utan att man skriver ”syftet är” – huvudsaken är att det är tydligt *vad* som ska göras och *varför*.

## Idéhistoria som kritik

Studenter i idéhistoria (och andra universitetsämnen) bör sträva efter att vara *kritiska*. I ordboksbemärkelsen innebär det att reflektera över sin egen framställnings syfte, teori, metod, material och begränsningar, att värdera tidigare forsknings brister och förtjänster, samt att noggrant undersöka och värdera de påståenden och argument som förekommer i det empiriska materialet. I det här avsnittet avser jag något mer specifikt, nämligen den form av kritik som främst förknippas med Frankfurtskolan, vilka föregicks och inspirerades av Kant, Hegel, Marx, Nietzsche och Freud och efterföljdes av Foucault, 1960-talets nya vänster och teoribildningar som postkoloniala studier, queerteori och posthumanism.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Om detta, se nästkommande kapitel i denna antologi. Se även Boel Berner, ”Problemen med problemet. Eller: Att fånga en heffaklump”, i *Att utmana vetandets gränser*, red. Åsa Lundqvist, m.fl. (Malmö: Liber, 2005), 31–46.

<sup>18</sup> Enligt en smal definition är kritisk teori liktydigt med det Frankfurtskolans företrä-

Nyss nämnda tänkare och teoribildningar är disparata. Det finns alltså inte *ett* sätt att skriva kritisk idéhistoria utan den som ägnar sig åt det behöver specificera vad som avses och hur det tar sig uttryck i undersökningen. Ett par vanligt förekommande drag kan dock urskiljas. Grundläggande är att den kritiska idéhistorien tar sin utgångspunkt i samtiden. Medan en mer traditionell idéhistoriker vill frilägga nya fakta och tolkningar om det förflutna motiverade antingen utifrån att historisk kunskap har ett värde i sig eller utifrån det rådande forskningsläget, motiverar den kritiske idéhistorikern sin undersökning utifrån dess *utomvetenskapliga* relevans. Det handlar alltså inte om att främst studera det förflutna för dess egen eller för historievetenskapens skull, utan för att kasta ljus över något problematiskt samhällsfenomen. Den kritiska idéhistorikern vill, för att tala med Marx, ”göra tidsåldern medveten om sina egna strider och önskningar”. Hen vill inte bara förklara eller beskriva världen, utan förändra den.<sup>19</sup>

Här finns en likhet med ovan nämnde John Dewey, som dock står utanför den kritiska traditionen. Likheten är ändå värd att nämna, dels för att visa på hur ”problem” och ”kritik” kan flyta samman, dels för att framhålla att det går att tillämpa samma ideal som den *kritiska teorin* förespråkar utan att knyta an till den traditionen. Liksom kritiska idéhistoriker menar Dewey exempelvis att värdeneutralitet är en omöjlighet och att historieskrivning ofrånkomligen alltid kommer att skildra samtidens historia utifrån vad vi anser värdefullt i nuet. Vi bör därför vara explicita med vilka förgivettaganden och värderingar som påverkar våra problemformuleringar och de avgränsningar och urval vi gör.<sup>20</sup>

Varken Dewey eller förespråkare av kritisk idéhistoria är befriade från den epistemiska plikten att tillföra något nytt till det rådande forskningsläget,

---

dare, exempelvis Theodor Adorno, Max Horkheimer och Herbert Marcuse, ägnade sig åt. Risken med att bredda begreppet, som jag gör här, är att det flyter samman med mer generell kulturteori och därmed lösgörs från det marxistiska arvet. För en översikt av kulturteorier, se Peter Barry, *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*, 4:e uppl. (Manchester: Manchester University Press, 2017).

19 Karl Marx, *Brev till Arnold Ruge*, september 1843, övers. Sven-Eric Liedman, [https://www.marxists.org/svenska/marx/brev/1843\\_sept.htm](https://www.marxists.org/svenska/marx/brev/1843_sept.htm); Karl Marx, *Teser om Feuerbach*, § 11, övers. Sven-Eric Liedman, <https://www.marxists.org/svenska/marx/1845/03-doo6.htm>.

20 John Dewey, *Logic: The Theory of Inquiry* (1938), i *The Later Works, Vol. 12* (Carbondale, Ill.: Southern Illinois University Press, 1986), 234–235.

men utgångspunkten är samtida samhällsrelevans. Kritiska idéhistoriker tenderar att ifrågasätta den egna disciplinens och samtidens begär efter historia och tar därmed rollen som historievetskapernas bråkmakare. De förordar en ökad reflexivitet kring varför vi över huvud taget söker kunskap om det förflutna, vad det innebär att göra detta, och vilka historiska studieobjekt och problem vi ägnar oss åt. Kritiska idéhistoriker brukar även betona vikten av att undersöka och synliggöra de förgivettaganden – i det förflutna såväl som i samtiden – som sätter gränser för vad som är möjligt att tänka, säga och göra. Det kan exempelvis ta sig uttryck genom att utmana historievetskapens vedertagna periodiseringar, representationer och kategorier. Centralt är också att kritiska idéhistoriker betonar det förflutnas öppenhet. I stället för att ”stänga ner” den historievetskapliga diskussionen genom att fastslå ”hur det egentligen var” betonar de att vi aldrig kommer nå fram till slutgiltig och fullständig kunskap om det förflutna. Därför är diskussionen om hur vi ska tolka det förflutna och vad det har för betydelse för samtiden öppen och ständigt pågående.<sup>21</sup>

Ett återkommande inslag bland förespråkarna för en kritisk idéhistoria är ifrågasättandet av *kontextualism*, alltså föreställningen att en texts mening enbart kan nås genom att rekonstruera ursprungskontexten kring textens tillkomst och därigenom avtäcka dess författares *intention*. Detta, menar kritiska idéhistoriker, isolerar det förflutna från samtiden. I stället betonar de att textens mening sträcker sig bortom dess upphovspersons intention och att det inte finns någon på förhand given korrekt kontext som existerar ”där ute”, utan att möjligheterna till kontextualisering är oändlig. Genom att omkontextualisera ett fenomen på kreativa sätt så öppnas nya tolkningar och textens mångfald av möjliga meningar frigörs, vilket också gör att vi i samtiden kan tänka nytt.<sup>22</sup> Den kritiska idéhistorikern ser därför

---

21 Se Dominick LaCapra, *History and its Limits: Human, Animal, Violence* (Ithaca: Cornell University Press, 2009), 2–5, men även hela kapitel 1 och 7; samt Joan Wallach Scott, ”History-Writing as Critique”, i *Manifestos for History*, red. Keith Jenkins, Sue Morgan och Alun Munslow (Abingdon: Routledge, 2007), 19–38.

22 Det betyder givetvis inte att man kan kontextualisera hur som helst. Vissa kontexter är bättre än andra och en idéhistoriker måste värdera och välja bland de möjliga kontexterna utifrån hur väl de bidrar till att generera den historiska kunskap som krävs för att tackla den aktuella studiens forskningsproblem.

kontextualisering som ett analytiskt redskap och betonar att det är idéhistorikern själv som *konstruerar* kontexten utifrån dess relevans för sitt forskningsproblem. I grunden handlar kontextualisering om att upprätta relationer mellan studieobjektet ("texten") och andra ting. Därför är gränsen mellan text – eller vilket studieobjekt man nu ägnar sig åt – och kontext flytande.<sup>23</sup>

Kritisk idéhistoria drivs generellt av ett *emancipatoriskt kunskapsintresse*.<sup>24</sup> Ambitionen är att bidra till ett friare, jämlikare, mer demokratiskt och progressivt samhälle. Det här är abstrakta ideal, och det måste de nog vara om inte forskningen ska förvandlas till partipolitisk inlaga. Även om den kritiska idéhistorien har en vänsterpolitisk stämpel skulle nog de flesta idéhistoriker, oavsett politisk hemvist, hålla med om att ett av ämnets viktigaste uppdrag är att bidra till ökad förståelse av var nuets konflikter härstammar från. Däremot skulle nog ingen hävda att vi *enbart* bör svara på samtidens samhällsliga kriser, men inte heller att vi *aldrig* bör göra det.

Den som kanske mest förknippas med det kritiska förhållningssättet inom idéhistoria är Michel Foucault. Efter att ha ansetts kontroversiell av såväl vetenskapliga som politiska skäl har han blivit en allmänt erkänd och välintegrerad del av idéhistorieämnet, liksom inom humaniora och samhällsvetenskapen i stort.<sup>25</sup> Centralt för det foucaultianska

---

23 Peter Gordon, "Contextualism and Criticism in the History of Ideas", i *Rethinking Modern European Intellectual History*, red. Darrin M. McMahon och Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014), 32–55. För en praktisk guide till kontextualisering, se Staffan Bergwik, Linn Holmberg och Karin Dirke, red., *Konsten att kontextualisera: om historisk förståelse och meningsskapande* (Stockholm University Press, Stockholm, 2022), <https://doi.org/10.16993/bbt>.

24 Termen kommer från Jürgen Habermas, som tillhörde Frankfurtskolans andra generation. För en diskussion om möjliga förhållningssätt till emancipatorisk historieforskning, se Kim Salomon, "Varför skall vi studera internationell samtidshistoria?", *Historisk tidskrift* 3 (1991): 340–355.

25 Se exempelvis diskussionen om bruket av Foucault inom politisk idéhistoria i Anton Janssons och Hjalmar Falks kapitel i denna antologi. För en utförligare diskussion, se Jens Bartelson, "Om genealogins möjligheter och begränsningar som historisk metod", i *Historiens hemvist 1: Den historiska tidens former*, red. Victoria Fareld och Hans Ruin (Stockholm: Makadam, 2016), 329–344. Om den allmänna tendensen att ta såväl den politiska som teoretiska udden av poststrukturalister som Foucault, se Sara Edenheim, "Den kulturella förevändningen. Om historieämnet, poststrukturalismen och konflikten som inte får

förhållningssättet är maktanalys och diskursanalys. Foucault menar att makt inte bara är något repressivt som kommer utifrån och ovanifrån och yttrar sig genom förbud, utan att den även är produktiv och normativ. Makt är något ofta osynligt vi internaliserar och utövar över oss själva genom att frivilligt eller omedvetet underkasta oss samhällets rådande normsystem. Med diskursanalysen betonar Foucault att språket är ett sorts regelsystem som håller oss fångna och begränsar vad som kan tänkas, sägas och göras. För att analysera makt och diskurs förespråkar han ett förhållningssätt till historien han i Nietzsches efterföljd kallade *genealogiskt*. Det innebär att historieskrivningen utgår från ett samtida fenomen, ofta sådant som uppfattas som naturligt likt kropp, kön och sexualitet, med syfte att visa på att även dessa till synes tidlösa ting har en historia och således är *sociala konstruktioner*.<sup>26</sup>

Mot slutet av livet kom Foucault att beskriva detta tillvägagångssätt som *problematiserande*. Med det ville han betona studiet av hur något – exempelvis vansinne eller sexualitet – under vissa tider och på vissa platser kom att göras till problem med politiska och praktiska implikationer som formar människans subjektivitet.<sup>27</sup> Genom att synliggöra detta kan samtidens människor frigöras från föreställningar som håller oss fångna, vilket gör att nya framtider blir möjliga. Kritik är alltså inte en enbart negativ aktivitet som syftar till att peka ut felaktigheter, förtryck och liknande. Det handlar också om att öppna upp för nya sätt att tänka, vara,

---

finnas”, *Scandia* 75, nr 1 (2009): 91–109. Om poststrukturalism och idéhistoria, se Edward Baring, ”Intellectual History and Poststructuralism”, i *A Companion to Intellectual History*, red. Richard Whatmore och Brian Young (Oxford: John Wiley & Sons, 2016), 48–60.

<sup>26</sup> Foucault gör vissa distinktioner mellan kritik och genealogi, som jag för enkelhets skull ignorerar. Se ”Nietzsche, Genealogin, historien”, i *Diskursernas kamp* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008), 101–124; och ”Vad är kritik?”, *Fronesis* 36–37 (2011): 127–152. I den senare texten talar han om kritik som ”konsten att inte låta sig styras” och kallar det för både en ”dygd” och för ”den reflekterade olydnadens konst”; en ofta citerad formulering.

<sup>27</sup> Paul Rabinow, ”Polemics, Politics, and Problematizations: An Interview with Michel Foucault”, *The Foucault Reader* (New York: Pantheon Books, 1984), 381–390. Se även Carol Bacchi, ”Why Study Problematizations? Making Politics Visible”, *Open Journal of Political Science* 2 (2012): 1–8. Många har noterat likheterna mellan Foucaults och Deweys syn på problem, exempelvis Paul Rabinow, ”Dewey and Foucault: What’s the Problem?”, *Foucault Studies* 11 (2011): 11–18.

agera och föreställa sig framtiden. Exempelvis genom att belysa förgivetta ganden, skapa nya begrepp, skifta perspektiv, eller rikta om uppmärksamheten. Genom att etablera en ny relation till det förflutna syftar den kritiska idéhistorien till att skapa nya möjligheter och hjälpa oss att tänka det som tidigare var otänkbart. Det är en form av historieskrivning som syftar till att frigöra oss från det förflutnas börda.<sup>28</sup>

## Idéhistoria som argumentation

Om det kritiska förhållningssättet uppmuntrar till att skriva idéhistoria utifrån en mer aktiv relation till samtidens utomvetenskapliga angelägenheter, så uppmuntrar det argumentativa förhållningssättet till en mer aktiv relation främst i relation till inomvetenskapliga angelägenheter. Därmed inte sagt att de inte är förenliga. Liksom att kritik i allmän bemärkelse är något alla som ägnar sig åt akademisk textproduktion bör eftersträva, bör alla analyser också vara argumenterande i allmän bemärkelse. Även om en undersökning börjar med frågor man inte kan besvara, bör man kunna det när studien är genomförd. Man behöver då övertyga läsaren om att de svar man ger är välgrundade. Det gör man genom att argumentera för dem. Därför handlar all historieskrivning om att argumentera för vissa tolkningar av det förflutna (och möjligen även för dess betydelse för samtiden).

I det följande kommer jag att presentera ett mer specifikt förhållningssätt till den argumentativa historieskrivningen som framförts av historiefilosofen Jouni-Matti Kuukkanen. Kuukkanen menar att poststrukturalistiskt inspirerad historieteori har många viktiga poänger, men att den ofta har betonat etik, estetik och politik på bekostnad av vetenskaplighet. Alltså att den epistemiska frågan gällande *historisk kunskap* kommit i skymundan. Liksom företrädarna för kritisk idéhistoria samt John Dewey, som han hämtar inspiration från, förkastar Kuukkanen idén att historieskrivning ytterst syftar till att skapa en representation som korresponderar med den förflutna verkligheten.<sup>29</sup> Överger vi den idén blir det svårt att tala om

---

<sup>28</sup> Hayden White, "The Burden of History", *History and Theory* 5, nr 2 (1966): III–134.

<sup>29</sup> Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 53–60.

historievetenskaperna i termer av neutralitet, objektivitet och sanning.<sup>30</sup> Enligt Kuukkanen behöver detta inte leda till en relativism av typen *anything goes*, utan historieskrivning kan ändå betraktas som en vetenskaplig och kunskapsproducerande aktivitet.

Visserligen kommer vi aldrig att kunna jämföra en skildring av den förflutna verkligheten med det förflutna *i sig*, som för alltid är förlorat. Dessutom skulle jämförelsen, om den var möjlig, bli skev eftersom det förflutna och historikerns till stora delar narrativa framställning presenterad i text tillhör olika ontologiska kategorier.<sup>31</sup> Det historiker gör, menar Kuukkanen, är att argumentera för påståenden och teser om händelser och (språk)handlingar i det förflutna, vilka inte är direkt tillgängliga för oss utan medierade på olika sätt. Därför är de historiska vetenskaperna endast empiriska i indirekt bemärkelse, till skillnad från de vetenskaper som gör direkta observationer av den yttre verkligheten eller av experiment.

Historieskrivning är alltså en *inferentiell* vetenskap som ytterst handlar om att argumentera för olika *slutledningar* (*inferences*) om företeelser i det förflutna.<sup>32</sup> De argument vi framför har ofta ett ganska fritt förhållningsätt till den formella logikens argumentationstekniker. Vi kan dock inspireras av argumentationslära, inom vilken man inte frågar sig om ett argument är sant, utan om det är sunt, vilken evidens det bygger på, vilka dess premisser och slutsatser är, och korrektheten i dessa. Samma förhållningsätt, menar Kuukkanen, bör vi ha när vi värderar historievetenskapliga framställningar.

Konkret föreslår Kuukkanen att vi bör värdera historieskrivning utifrån tre dimensioner: den epistemiska, den argumentativa och den retoriska.<sup>33</sup> Den förstnämnda avser studiens vetenskapliga kvalitet och bedömer texten utifrån dess relation till det förflutna och den tillgängliga evidensen för vad

---

30 För en analys av svenska historikers förhållande till den problematiken, se Bruno Hamnell, "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i *Historisk tidskrift* och *Scandia*, 1965–2009", *Scandia* 86, nr 1 (2020): 55–80.

31 Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, 35.

32 Jouni-Matti Kuukkanen, "Historiographical Knowledge as Claiming Correctly", i *Philosophy of History: Twenty First Century Perspectives*, red. Kuukkanen (London: Bloomsbury, 2021), 44–65.

33 Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, 123–128, 156–158.

som skett eller vad folk tänkt. I det sammanhanget är även epistemiska normer som koherens, originalitet och generaliserbarhet att ta i beaktande.

Den argumentativa dimensionen värderar den historiska framställningen utifrån dess intervention i en relevant kontext, huvudsakligen det rådande forskningsläget, men samhällsrelevans kan också väga in. Vad är det texten *gör*? Vilken förändring vill den åstadkomma i ett visst sammanhang? Medan den argumentativa dimensionen pekar utåt, pekar den retoriska inåt, mot texten själv. I det fallet handlar det om att värdera kvaliteten på framställningens resonemang, slutledningar och argumentation: Hur tesen eller teserna som framförs underbyggs med historisk evidens, teorier, begrepp, med hjälp av tidigare forskning, utifrån förgivettagna sanningar, etiska överväganden, eller vad det kan vara.

Dessa kriterier och synen på historieskrivning som en argumentativ praktik och inferentiell vetenskap kan användas som inspiration för den som vill bli bättre på att göra den egna argumentationen tydligare för läsaren (och sig själv), men också för att bli bättre på att analysera och frilägga hur forskare inom historievetenskaperna kommer fram till sina slutsatser, teser och tolkningar.

Även om jag inte håller med Kuukkanen om att *all* historieskrivning (åtminstone implicit) är argumenterande eller tesdrivande, har han rätt i att den ofta är det, men att detta sällan skrivs ut. För att återknyta till ett exempel från tidigare i texten så driver Ambjörnsson tesen att ett skötsamhetsideal etablerade sig inom svensk arbetarklass under tidigt 1900-tal. Han talar dock aldrig om detta som en tes. Här menar jag, liksom Kuukkanen, att (idé)historiker bör bli bättre på att vara explicita med vilka teser de faktiskt driver i sina undersökningar. Att skriva fram det innebär att man klargör för både sig själv och sina läsare att man faktiskt driver en tes, och då i bästa fall lägger mer möda på att reflektera kring hur ens argument är uppbyggt.

## Avslutning

Ovan har jag ämnat reda ut förhållandet mellan en idéhistorisk studies syftesformulering, frågeställningar (eller mål) och dess problemformulering, alltså de aspekter som sätter ramarna för en studie, håller den samman och

ger den riktning. Jag har förslagit en idealtypisk uppdelning mellan syftet, som svarar på *vad* studien ska göra, och problemet, som svarar på *varför* studien ska genomföras. I realiteten flyter dock dessa aspekter ofta även ihop med varandra och ibland även med frågan om hur studien ska genomföras (metod) och vilket perspektiv som anläggs (teori).

Genom att presentera tre olika förhållningssätt till idéhistoria – det problemorienterade, det kritiska och det argumenterande – har jag lyft olika synsätt på varför vi ska ägna oss åt idéhistoria. Dessa överlappar och kan med fördel kombineras. De är alla något definitionsmässigt vaga, men därför också öppna att anpassa efter den egna undersökningen. Den som vill tillämpa dem behöver alltså själv delvis definiera vad de ska betyda i den egna undersökningen. Ofta kan man inspireras av dem utan att nödvändigtvis namnge dem. Det viktiga är att det är tydligt för en själv och för läsarna vad studien strävar efter att uppnå och varför det är viktigt. Min förhoppning är att dessa sätt att tänka kring syftet med idéhistorisk forskning ska hjälpa studenter att bättre motivera sina undersökningar och därmed skapa förutsättningar för att skriva mer aktivt, uttolkande, analyserande och reflekterande uppsatser.

## Referenser

- Ambjörnsson, Ronny. *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. Stockholm: Carlsson, 1988.
- Bacchi, Carol. "Why Study Problematizations? Making Politics Visible." *Open Journal of Political Science* 2 (2012): 1–8.
- Baring, Edward. "Intellectual History and Poststructuralism." I *A Companion to Intellectual History*, red. Richard Whatmore och Brian Young, 48–60. Oxford: John Wiley & Sons, 2016.
- Barry, Peter. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. 4:e uppl. Manchester: Manchester University Press, 2017.

- Bartelson, Jens. "Om genealogins möjligheter och begränsningar som historisk metod." I *Historiens hemvist 1: Den historiska tidens former*, red. Victoria Fareld och Hans Ruin, 329–344. Stockholm: Makadam, 2016.
- Bergwik, Staffan, Linn Holmberg och Karin Dirke, red. *Konsten att kontextualisera: om historisk förståelse och meningsskapande*. Stockholm: Stockholm University Press, 2022. <https://doi.org/10.16993/bbt>.
- Berner, Boel. "Problemen med problemet. Eller: Att fånga en heffaklump." I *Att utmana vetandets gränser*, red. Åsa Lundqvist m.fl., 31–46. Malmö: Liber, 2005.
- Bianco, Giuseppe. "The Misadventures of the 'Problem' in 'Philosophy.'" *Angelaki* 23, nr 2 (2018): 8–30.
- Daston, Lorraine och Peter Galison. *Objectivity*. New York: Zone Books, 2007.
- Dewey, John. *Democracy and Education* (1916). I *The Middle Works*, vol. 9. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1980.
- Dewey, John. *Reconstruction in Philosophy* (1920). I *The Middle Works*, vol. 12. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1982.
- Dewey, John. *Logic: The Theory of Inquiry* (1938). I *The Later Works*, vol. 12. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986.
- Edenheim, Sara. "Den kulturella förvändningen. Om historieämnet, poststrukturalismen och konflikten som inte får finnas." *Scandia* 75, nr 1 (2009): 91–109.
- Fischer, David Hackett. *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought*. New York: Harper & Row, 1970.
- Foucault, Michel. "Nietzsche, Genealogin, historien." I *Diskursernas kamp*, 101–124. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2008.
- Foucault, Michel. "Vad är kritik?" *Fronesis* 36–37 (2011): 127–152.
- Gordon, Peter. "Contextualism and Criticism in the History of Ideas." I *Rethinking Modern European Intellectual History*, red. Darrin M. McMahon och Samuel Moyn, 32–55. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Hamnell, Bruno. "Bortom realismen? Historieteori och kunskapssyn i Historisk tidskrift och Scandia, 1965–2009." *Scandia* 86, nr 1 (2020): 55–80.
- Heidenblad, David Larsson. "Kanske är det dags att testa en dubbelvolt?" *Curie*, 13 juni, 2022. <https://www.tidningencurie.se/kronikor/kanske-ar-det-dags-att-testa-en-dubbelvolt/>.
- Kuukkanen, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Kuukkanen, Jouni-Matti. "Historiographical Knowledge as Claiming Correctly." I *Philosophy of History: Twenty First Century Perspectives*, red. Jouni-Matti Kuukkanen, 44–65. London: Bloomsbury, 2021.
- LaCapra, Dominick. *History and Its Limits: Human, Animal, Violence*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.
- Marx, Karl. Brev till Arnold Ruge, september 1843. Övers. Sven-Eric Liedman. [https://www.marxists.org/svenska/marx/brev/1843\\_sept.htm](https://www.marxists.org/svenska/marx/brev/1843_sept.htm).

- Marx, Karl. Teser om Feuerbach, § II. Övers. Sven-Eric Liedman. <https://www.marxists.org/svenska/marx/1845/03-doo6.htm>.
- Polanyi, Michael. *Den tysta dimensionen*. Göteborg: Daidalos, 2013.
- Rabinow, Paul, red. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books, 1984.
- Rabinow, Paul. "Dewey and Foucault: What's the Problem?" *Foucault Studies* 11 (2011): 11–18.
- Rorty, Richard. *Philosophy and the Mirror of Nature*. 30th anniversary ed. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.
- Salomon, Kim. "Varför skall vi studera internationell samtids historia?" *Historisk tidskrift* 3 (1991): 340–355.
- Scott, Joan Wallach. "History-Writing as Critique." I *Manifestos for History*, red. Keith Jenkins, Sue Morgan och Alun Munslow, 19–38. Abingdon: Routledge, 2007.
- Skinner, Quentin. "Meaning and Understanding in the History of Ideas." *History and Theory* 8, nr 1 (1969): 3–53. <https://doi.org/10.2307/2504188>.
- Svensson, Amanda. *Ett system så magnifikt att det bländar*. Stockholm: Norstedts, 2020.
- Turabian, Kate. *A Manual for Writers of Research Papers, Theses, and Dissertations: Chicago Style for Students and Researchers*. 9:e uppl. Chicago: University of Chicago Press, 2018.
- White, Hayden. "The Burden of History." *History and Theory* 5, nr 2 (1966): 111–134.